

Manuel Sanchis Guarner va estar reclòs de 1939 a 1943 en diversos camps de concentració i presons franquistes. Francesc de B. Moll va intentar de primer que l'alliberaren i, finalment, va proposar-li la participació en una obra faraònica: el Diccionari.

Primera postguerra de Sanchis Guarner

Les notes següents, redactades a corre-cuita per a EL TEMPS, volen homenatjar el professor Manuel Sanchis Guarner. La intenció és aportar algunes dades noves relacionades amb els anys viscuts a la presó i amb les actuacions empreses a favor de la seua llibertat pel seu gran amic, el fillèg menorquí Francesc de B. Moll.

Aquest, des de l'acabament de la guerra, havia fet indagacions per localitzar el parador de Sanchis. Al capdavant, decidí trametre una carta a nom de mossén Sanchis Sivera, la contestació rebuda de Rosa Cabanilles, l'esposa de Sanchis, fou colpidora. Li explicava el traspass del canonge i l'internament de Sanchis en un camp de presoners a Salamanca. Moll, el 9 de maig de 1939, va respondre aquesta lletra i n'escriuí dues més. Una a Sanchis i l'altra al capítost del camp de concentració on es trobava detingut. En la carta a Sanchis, li anunciava que faria gestions per traure'l d'aqueixa situació: *"Te participo que haré lo posible para obtener un aval a tu favor; firmado por falangistas de aquí, que te mandaré enseguida que pueda, y podrás exhibirlo para que se te ponga en libertad"*. L'ingenu Moll desconeixia que Sanchis tenia mala premsa entre les autoritats del camp i el "coronelíssim", destinatari de la segona carta, l'acusà com a fiador d'un individu políticament perillós, raó per la qual Moll hagué de presentar-se davant un tribunal. Ell mateix ha recordat les circumstàncies d'aquest procés i els

arguments que hi va exposar, en defensa del seu bon amic valencià: *"El 20 de juny i el 26 de juliol vaig haver de comparéixer davant un jutge militar per declarar"* (F. de B. Moll, *Els altres quaranta anys*, Editorial Moll, Palma de Mallorca, 1975). L'informe dels guardians de Salamanca definia Sanchis Guarner com *"un individuo de mucho cuidado"*, insubordinat i des-

Durant el captiveri a la penitenciària de Montolivet, Sanchis avançà força en la redacció de la 'Gramàtica valenciana'.

atent amb els seus superiors; a més, el jutge considerava de molta gravetat que durant la guerra hagués ascendit dos graus: d'alferes de complement a capità. Moll, contra aquesta imputació, hagué de filar ben prim: *"Aquí vaig tenir una resposta -explica- que va satisfer visiblement el jutge"*: Manuel Sanchis, digué, no és *"un rojo autèntic"*, perquè la seua trajectòria a l'exèrcit republicà contradeia les paraules del general Queipo de Llano, segons el qual *"a l'exèrcit roig, qualsevol analfabet arribava a general; doncs si un home de car-*

raera universitària com és En Sanchis només va arribar a capità, no devia haver fet gaires mèrits davant els rojos." Però ni aquesta rèplica ni altra en què presentava el seu avalat com una persona íntegra i valenta que s'havia enfrontat a les *turbes* perquè no incediassen la catedral de València, no van modificar gens ni mica l'estat de Sanchis. I Moll, tot i que va eixir-se'n indemne: no pogueren acusar-lo de falsari, dies després va saber que li havien segrestat els béns.

A Salamanca, Sanchis va estar retingut des d'abril fins a desembre de 1939. El 8 de novembre comunicava a Rosa que havia tramés una instància a la superioritat tot demanant el seu trasllat a presons militars de Madrid: *"que es donde se encuentran los que eran oficiales antes del Glorioso Movimiento. De este modo estaré más cerca del Auditor"*. En aquells moments cap reclus no podia sense judici previ ésser amnistiàt, així que Sanchis va cercar la influència de persones afectes perquè aconseguissen d'activar la seua causa.

A primeries de desembre van dissoldre el camp de presoners salmantí i l'internaren en el d'Alcalá de Henares. Des d'ací, en carta del dia 14, aclaria a la seua dona: *"Creo que ya conoces mi caso, pero quiero explicarte mi situación exacta. Me hicieron la denuncia de haber acompañado por orden del Jefe de la División a un oficial que al mando de un pelotón de Infantería fue a una de las Baterías de mi mando a detener a un espía que el SIM había descubierto en ella"*

y que pasó a disposición de los Tribunales Militares. Como todo esto era verdad, así lo declararé. No se me acusa de haberlo denunciado yo ni de haberlo detenido, lo cual no sería cierto. Como ves la denuncia es muy poco consistente pero implica un sumario y su vista causa [...] Estoy plenamente convencido de que el fiscal retirará la acusación, y en el peor de los casos, si fuese condenado sería, desde luego, a una pena inferior a seis años, con lo cual, acogiéndome al indulto de Octubre, quedaría automáticamente en libertad”.

A finals de 1939, Sanchis havia lliurat al jutge que li instruïa les diligències prèvies avals de Moll, Gabriel Fiol i cartes de Paco Nogales, Eduardo Oria i Eduardo Grima. Confiaa que s'acceleràs la tramitació del seu expedient, que el sumari no dormís indefinidament en els arxius de l'auditoria i que s'avançàs la celebració de judici. El règim carcerari dels concentrats a Alcalá fou molt dur. Les visites no podien realitzar-se lliurement, estaven supeditades a un permís concedit directament per la Direcció General de Presons. De

la correspondència creuada entre Sanchis i Moll durant aquests anys són especialment punyents dues cartes del primer, datades el 10 d'abril i el 24 de juliol de 1941, per tal com reflecteixen la seua desesperança a veure diluir-se les possibilitats d'obtenció de llibertat. A la primera escriu: “Por desgracia esta vez tampoco puedo comunicarte la deseada noticia de mi salida de la prisión. El decreto del Caudillo a que aludes concede la libertad condicional con destierro a los condenados a penas inferiores a doce años. Desgraciadamente la mía es de doce años y un día, así es que ‘m’han fet plomes’ y me he quedado en la puerta. Espero que el próximo 1º de Octubre tendrán a bien ampliar este decreto e incluirme en sus beneficios.” I a la carta de la vespra de sant Jaume, l'assabentava de nous infortunis: “Como has visto nada beneficioso para mi ha habido el pasado día 18, conmemoración del Glorioso Alzamiento como tampoco hubo nada el 1 de Abril aniversario de la Liberación. Como ves es un deporte muy poco divertido esto de estar esperando la conmemora-

ción de las efemérides. Ahora me toca depositar la confianza en el 1 de Octubre, día del Caudillo.”

Des de primeries de 1941, Sanchis havia iniciat gestions a fi d'assolir una reducció de condemna. Havia obtingut el trasllat del penal madrileny d'El Cisne al de Montolivet, però fracassà en els intents d'escurçar els anys de reclusió. El 6 de juny de 1941 comunicava a Moll: “Me he resignado ya a veranear en Monteolivete, continuo pacientemente esperando tiempos mejores. Ya llegarán”. Al gener de 1942, li deia: “He començat ara unes noves gestions en Madrid, en busca d'una portella per la qual puga eixir de la meua actual situació, i encara que m'han donat moltes seguretats no vull fer-me ninguna il·lusió. Emperò si veig que tu em pots ajudar en alguna cosa ja et cridaré en auxili meu”. Un mes després, li feia saber que acabava de cursar una instància al capità general de Madrid demanant-li una revisió de sentència i s'havia adreçat alhora “a D. Ramón Menéndez Pidal preguntant-li que em recomane, puix segons tu i altres em vau manifestar, ell estava disposat

Manuel Sanchis Guarner (primer per la dreta) va trobar en Francesc de B. Moll (al darrere) un suport durant els seus anys de captiveri. El fillòleg menorquí féu gestions davant els capitosts del camp de presoners de Salamanca perquè alliberaren Guarner.

En homenatge de gratitud

El 16 de desembre de 1996 es compleix els quinze aniversari de la mort de Sanchis Guarnier. Acabava tot just de jubilar-se. "Em jubile, però no em retire", ens havia advertit. I, efectivament, treballà fins els darrers moments de la seua vida. El dia 14, presentava uns materials escolars en la Diputació de València, i tancava el seu parlament amb un missatge d'optimisme, com era habitual en ell: "La batalla de la llengua, la tenim guanyada".

El 15 encara redactà uns informes sobre la forma valenciana de tres municipis del país. El 16, un atac al cor, fruit combinat d'una malaltia coronària i de la tensió acumulada per, entre d'altres causes, una injusta sentència adversa de la sala segona del Tribunal Supremo –ben coneguda per la seua nostàlgia del règim anterior–, posava punt final a una vida consagrada intensament a l'estudi i la defensa de la llengua del seu país.

Damunt de la seua taula havia deixat les primeres línies d'una *Crida a la concòrdia entre els valencians*, en redacció encara molt provisional. Heus-ne ací unes frases: "En l'actualitat, quan a Espanya s'intenta la democràcia i la reconciliació, els valencians oferim el trist espectacle d'una dissensió maniquea, intolerant, agressiva i irracional... Creiem que ha arribat l'hora de dir que ja n'hi ha prou. Mai no hem cregut en 'la dialèctica de los puños y las pistolas', sinó en la força de la raó. Cal acceptar sense cap mena de reserves el pluralisme ideològic i la llibertat d'expressió...". I ho deia precisament ell, que havia estat objecte d'un frustrat atemptat amb bomba, per ser fidel al seu país.

El soterrar fou una impressionant mostra de dol. El pati de la seua vella de la Universitat, ple de gom a gom, fou escenari d'uns moments emocionants: els dels últims adéus. En el trasllat al cementeri de Patraix, es pogué llegir els grafiti d'algú que no perdonava: "Per fi has caigut" en deia un. La mort se'ns enduia així l'home que, a la pregunta "*Concédanos una licen-*

cia. ¿Qué personaje destacaría (en la historia de Valencia)?" d'una periodista de *Las Provincias*, el 1972, havia contestat "*sin titubear*": "*Luis Vives, por su altura de espíritu; por su actitud cristiana a pesar de la sana con que fue tratada su familia; por su valencianía, a pesar de que se había ido de la ciudad a los 16 años y de las malas noticias que le llegaban. Fue un alma superior que nunca abdicó*

ARXIU

de sus ideas". I, en certa manera, així fou també Sanchis Guarnier.

Els seus deixebles valencians li hem dedicat diversos homenatges científics, especialment amb motiu del cinqué i del desé aniversari de la seua mort. Ara, l'Institut de Filologia Valenciana, que ell havia creat i que, convertit en interuniversitari, representa les tres universitats valencianes amb estudis filològics, ha estimat preferible proposar a la Universitat valenciana un homenatge a

qui consagrà intensament els darrers anys de la seua vida al servei de la institució, com a director del Departament de Lingüística Valenciana, director de l'Institut de Ciències de l'Educació –que formà tants mestres de valencià– i degà de la Facultat de Filologia. La Universitat de València no sols acceptà immediatament la proposta de concessió de la seua medalla, sinó que no ha estalviat cap esforç per solemnitzar l'acte acadèmic del dia 16. Heus ací el sentit central d'aquest homenatge, que no deu fer-nos perdre de vista la dimensió científica i el compromís cívic d'aquell ciutadà exemplar que fou Sanchis Guarnier. Per arredonar-lo, confiem comptar pròximament amb un llibre de testimoniatges personals sobre ell, amb la seua primera biografia i amb un bust a la Universitat, que servisquen per perpetuar la seua memòria entre les noves generacions de ciutadans valencians.

Antoni Ferrando

Director de L'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

a fer-ho. Confie que així ho voldrà fer i que la seua influència serà de pes, puix encara que no l'única és la de més importància de què dispose. No tinc massa esperança d'èxit, però sempre convé menejar-se." Tràmits dels quals no va trauere cap resultat positiu.

Els anys de reclusió, Sanchis va aprofitar-los tant com les circumstàncies el van deixar. "Vitalista com era –ha escrit Francesc Pérez Moragon– pogué véncer el desànim i suportà l'experiència carcerària tan bé com va poder" ("Aspectes de la vida de Manuel Sanchis Guarnier", *Acció Cultural del País Valencià*, pp. 12-13. València, maig de 1982). A Madrid, a la presó d'El Cisne, s'inicià en l'aprenentatge de l'alemany, a través d'una gramàtica redactada i tramesa per Moll, i començà la traducció al castellà d'un article extens, de Max Thede: "Die Albufera von Valencia. Eine volkskundliche Darstellung" ("La Albufera de València. Estudio del habla y la cultura popular"), publicat al tom VI de la revista *Volkstum und Kultur der Romanen* (Hamburg, 1933). Aquesta traducció, conservada en un manuscrit enquadernat de 139 pàgines, fou enllestida durant la primavera de 1941, a la penitenciar de Montolivet.

Durant el captiveri a València, Sanchis no sols féu traduccions: la de l'alemany esmentada adés; amplia i reféu les seues "Locucions tòpiques valencianes", el primer original de les quals fou publicat al *Bolletí del Diccionari de la Llengua Catalana XVIII* (Mallorca, 1936); escriví ressenyes per a la *Revista de Filologia Española*; avançà força en la redacció de la *Gramàtica valenciana*; i s'entretingué fent romanços amb observacions còmiques sobre la inquietud i les ocupacions dels reclusos a la cua d'espera del ranxo.

A Montolivet, Moll el visità en diverses ocasions. I per fer-li més passadors els dies d'amarga condemna li enviava cada nova edició de la col·lecció "Les Illes d'Or". A propòsit de l'última rebuda, els *Poemes bíblics*, Sanchis li deia: "Vaig rebre les poesies de Joan Alcover i et felicite perquè les "Illes

ARXIU

Sanchis Guarnier, segon per la dreta, va passar d'alferes a capità en l'exèrcit republicà. El jutge va qualificar aquest ascens de fet molt greu.

d'Or" a més de llur congènita i excel·lent qualitat, van adquirint ja una extensió no menys considerable, i més encara perquè veig que les teues ambicions projecten coses de major envergadura". De Dámaso Alonso rebé també ajuda i oferiments per proporcionar-li lectures del seu interès: "*Yo por mi parte -indicava el crític literari madrileny, en carta de 16-III-1941- si el régimen de la prisión lo permite, le puedo enviar -y lo haré con mucho gusto- no sólo lo que yo publique, sino los libros que Vd. más desee y yo pueda conseguir. Dígame, pues, si esto es posible*".

Al penal d'Alcalá de Henares, Sanchis va lligar amistat amb el glossador i comediògraf mallorquí "Mingo Revulgo" -pseudònim de Pere Capellà i Roca-, el qual li dedicà dos poemes. El primer "Oli i més oli", porta l'explicació "Al meu amic Manuel Sanchis Guarnier, amb una mostra de la meua oliosa producció". És una composició, on l'autor se'n planya de la seua situació: mestre d'escola expedientat a causa de la repressió franquista hagué de dedicar-se a la fabricació de fideus i d'oli d'ametlla. Del segon poema, un sonet intitulat "Així arriben els vençuts", paga la pena de reproduir si més no la primera estrofa perquè també és dedicat a Sanchis i perquè descriu una situació viscuda per ell: "Els ulls baixos i els ànims abatuts/ sense armes al costat. Les ho pren-

gueren/ els vencedors, quan presoners els feren./ Així arriben: espellifats i bruts."

Al cap de tres anys, el *Boletín Oficial del Estado* del 28 d'octubre de 1942 incloïa la llei en què es concedia la llibertat condicional als sentenciats pel delictes de rebel·lió amb penes inferiors a 14 anys i 8 mesos. Sanchis va beneficiar-se d'aquesta ordre i eixí de la presó a primeries potser de gener, tot i que amb llibertat condicional provisional, situació jurídica creada per decret l'1 d'abril de 1941. Es mantenia tal provisionalitat fins que aparegués al butlletí oficial la relació de reclusos indultats.

El 6 de gener, pocs dies després del seu desempresonament, Sanchis ja havia començat a reaccionar: "Ja no m'amague- confessava epistolament a Moll- quan veig els guàrdies civils. He parlat amb molta gent i encara que alguns han estat prou gelats, la gran majoria m'ha acollit amb efusió, àdhuc aquells que en un principi no parlaven bé de mi. Ara ja no té mèrit aqueixa amabilitat. Jo sé distingir ben bé i me'n recorde de quins foren els que en els moments difícils no dubtaren, encara que arribaren a ésser processats". Per aquells dies Moll ja li havia plantejat la possibilitat de treballar al seu costat en l'obra del Diccionari.

Una de les felicitacions rebudes llavors procedia de Ramon Menéndez Pidal. Aquesta és la repro-

Del 17 de desembre al 4 de gener

sala Ovidi Montllor

MERCAT DE LES FLORES

Venda anticipada

TEL·ENTRADES

902 10 12 12

CAIXA DE CATALUNYA

• Taquilles de la Virreina, Rambla 99.

Organitza:

Ajuntament de Barcelona

Institut de Cultura

ARXIU

Sanchis Guarnier (a la dreta) va proposar l'any 1942 a Francesc de Borja Moll (al mig) de col·laborar en les tasques de l'editorial. En eixir de la presó el filòleg valencià, començava una intensa col·laboració amb Moll.

ducció completa de la carta: "*Chamartín (Madrid) 9 de febrero de 1943. Querido Sanchis Guarnier: no sabe Vd. la alegría que me proporciona la noticia que Ud. me da, de su libertad. Mucho la deseaba y al fin llega! Al lado de Moll podrá Vd. perfectamente comenzar a restaurar su actividad científica. El Diccionario de Alcover-Moll es un excelente trabajo para Vd., mientras llega el tiempo de reanudar la labor del Atlas, también esperado por (Aníbal) Otero, y que no ha de tardar. Es Vd. muy joven, y mirará Vd. lo pasado como un sueño nada más. Yo no estoy en el Instituto Nebrija adonde dirige la carta. Aquello tenía para mí una tradición que me era imposible reanudar. Preferí consagrar todo mi tiempo a los trabajos personales que tan atrasados tengo. Mis señas son Chamartín (Madrid). Salude Vd. en mi nombre a Moll, y reciba Vd. la más cordial enhorabuena de su siempre afectísimo. [Signatura:] Ramón Menéndez Pidal.*"

A finals de febrer de 1942, en una lletra tramesa a Moll, Sanchis havia manifestat que la seua ambició seria ajudar-lo a dur endavant les feines de l'editorial: "Ja saps que sempre en tot, però sobretot en tasques d'aquestes i més en els moments actuals estic disposat, per entusiasme i també per convenièn-

cia, a treballar sota les teues ordres encara que fora descarregant camions de paper". Vuit mesos després li feia arribar la bona nova de la seua propera llibertat. Moll li contestà tot seguit: "No et pots imaginar l'alegria que hi ha en aquesta casa per la notícia que m'acabes de donar. No la sabíem; hi ha dies que no tenc temps de llegir el diari (i per altra banda, sol esser tan poc interessant de llegir!) i un d'aquests dies es veu que sortí la nova de l'amnistia i no me'n vaig adonar. Estic molt content però moltíssim! Content de la lliberació pròxima, i també del teu projecte de venir a veure'ns. Això darrer tal vegada té més transcendència que no ho penses, perquè podria esser que les coses vinguessin rodades de tal manera que haguessis de quedar a Mallorca.

**Al març del 1943,
amb la
col·laboració de
Moll, Guarnier
s'instal·lava a
Mallorca: allà va
romandre durant
setze anys.**

No sé concretament com, perquè hem passat males temporades (sobretot per escassetat de fluid elèctric) que m'han fet endarrerir en els meus projectes; però tenc la impressió que m'hauries d'ajudar, no precisament a descarregar camions de paper, com un dia m'oferies, sinó a treballs més dignes de tu. Per això és que tot seguit que estiguis lliure i tractis de prendre orientacions per refer la teua vida, convé que en parlem seriosament i comptis amb mi per a ajudar-te, que és igual que dir que jo comptaré amb tu per a ajudar-me".

A primers de 1943, Sanchis ja tenia presa la decisió de col·laborar amb Moll. El seu desig i el de la dona hagués estat viure a la

seua ciutat natal, al pis del carrer de Ciscar, que amb tanta il·lusió havien parat. Tanmateix l'anhel de prosseguir-ne la formació científica va imposar-se a les resistències d'abandonar València: "quan més ho pense —deia Sanchis a Moll (6-1-1943)— més convençut estic, que no sols per a resoldre el meu problema actual, sinó ço que importa molt més, per acabar de formar-me científicament m'interessa molt treballar al costat teu. [...] Res més lluny del meu propòsit que l'afalagar-te però et dic sincerament que eres el meu mestre ideal. En tu trobaré a banda de la teua capacitat, la compenetració sens cap reserva i la confiança cordial que amb En Navarro [Tomàs], molt justificadament per l'altura de la seua posició oficial i la gran diferència d'edat, no vaig assolir". Moll, quan rebé aquesta carta, féu gestions per col·locar Sanchis "i no m'enganyaré molt —li notificava— si no ho conseguisc. Fins i tot tinc esperança que podràs treballar de manera retribuïda en el Diccionari, lo qual seria el meu ideal i crec que també seria de les faenes que més t'agradarien a tu. Per a completar-te el sou necessari, ja veurem de trobar-te lliçones i és possible que també en la meua editorial pugues fer treballs de profit, encara que els temps són dolents".

En un text epistolar posterior Sanchis agràia a Moll l'oferta de treballar en l'elaboració del Diccionari: "és un dels majors honors a què podria aspirar" i s'autofelicitava perquè finalment podria recuperar-se professionalment "després de tants anys que he viscut divorciat de la lingüística".

L'1 de març el matrimoni Sanchis-Cabanilles arribava a Mallorca. A València uns dies abans s'havia casat canònicament. S'instal·laren de primer a ca'n Moll i després en una pensió al carrer de la Llum. A Mallorca van romandre durant un període de setze anys. Per a Sanchis van ser els millors de la seua vida.

Santi Cortés